

3. Økonomisk vekst

Disponibel inntekt per innbygger var 509 000 kroner per innbygger i 2013. Denne inntektens reelle kjøpekraft var 91 prosent høyere enn i 1990 og 85 prosent høyere enn gjennomsnittsinntekten i OECD-området. Samtidig jobber nordmenn i gjennomsnitt mindre enn før og mindre enn i de fleste OECD-land. Dette kapittelet utdyper denne plasseringen av det norske inntektsnivået i «tid og rom». Beregninger av veksttrender og inntektsrelaterte tall per innbygger utfyller beskrivelsene av konjunkturbevegelsene i kapittel 1 og 2.

3.1. Utviklingen i inntekt per innbygger

Hovedkomponenter i disponibel inntekt for Norge

Norges nasjonalinntekt og disponible inntekt tjenes i all hovedsak opp gjennom produksjon innenfor Norges grenser. Dette til tross for at Norge har betydelige og økende fordringer på utlandet, i første rekke gjennom Statens petroleumsfond – utland (SPU). Dette fremgår av tabell 3.1 som viser hvordan nasjonalregnskapet beregner denne inntekten. Kun 1,3 prosent av den disponible inntekten i 2013 kom fra utlandet via netto overføringer fra utlandet, herunder kapitalavkastning, lønn, skatter og trygder, utviklingshjelp, avtalte kontingenter til blant annet EU og FN. Disse nettoinntektene måles ved overskuddet på *rente- og stønadsbalansen*.

Bidraget til disponibel inntekt fra produksjon innenfor Norges grenser, måles ved *nettonasjonalproduktet* (NNP), som er *bruttonasjonalproduktet* (BNP) fratrukket slitasje av realkapital (*kapitalslit*). Med unntak av offentlige tjenester, beregnes de innenlandske produksjonsinntektene med utgangspunkt i produktens *markedsverdi* som reflekterer hva kjøperne er villige til å betale for produktene. Markedsverdien inkluderer *netto produktskatter*, dvs. merverdiavgift og andre avgifter fratrukket subsidier. Tallene i tabell 3.2 innebærer at disse skattene i 2013 utgjorde 12,6 prosent

Tabell 3.1. Disponibel inntekt med hovedkomponenter. Løpende priser. Milliarder kroner

	2012	2013
Bruttonasjonalprodukt, markedspriser	2 909	3 004
- Kapitalslit	404	431
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 505	2 573
+ Netto formuesinntekt og lønn fra utlandet	62	49
= Nasjonalinntekt	2 567	2 622
- Stønader og løpende overføringer til utlandet	32	36
= Disponibel inntekt for Norge	2 535	2 585
Middelfolkemengde ¹ , 1 000 personer	5 019	5 080
Tall per innbygger, 1 000 kroner		
Disponibel inntekt	505	509
Bruttonasjonalprodukt	580	591
Nettonasjonalprodukt	499	506

¹ Middelfolkemengden er gjennomsnittet av folkemengden ved inngangen til og ved utgangen av året.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av både disponibel inntekt og markedsverdien av NNP. Offentlige tjenester selges i liten grad i markeder, og de verdsettes derfor på grunnlag av kostnader.

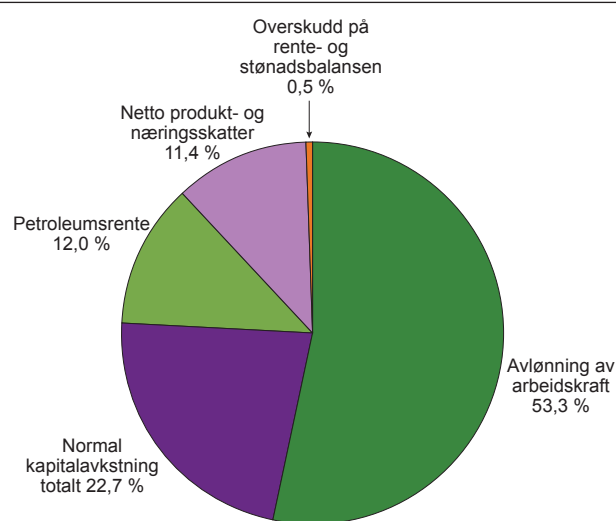
Det har ofte interesse å tallfeste bidraget til disponibel inntekt (eller BNP) fra enkelt næringer. Det gjelder særlig olje- og gassinntektene. Enkelt næringsenes produksjon (og brutto- og nettoprodukt) måles i *basisverdi* som er markedsverdien fratrukket netto produktskatter. Basisverdien av en nærings nettoprodukt er (tilnærmet) den inntekten fra ren produksjon innenfor Norges grenser som bedriftene sitter igjen med til å lønne arbeid og kapital. Tallene i tabell 3.2 innebærer at i 2013 ble 23,2 prosent av basisverdien av NNP og 20,2 prosent av disponibel inntekt opptjent i olje- og gassvirksomheten.

Det er imidlertid to prinsipielle problemer knyttet til å definere og måle de løpende petroleumsinntektene. For det første er ikke basisverdien av nettoproduktet i petroleumsvirksomheten lik grunnrenten knyttet til olje og gass, den såkalte *petroleumsrenten*. For det andre fanger verken nettoproduktet eller petroleumsrenten opp at produksjonen av olje og gass i et år innebærer tømning av begrensede olje- og gassreserver som nødvendigvis reduserer fremtidig produksjon.

Tabell 3.2. Disponibel inntekt etter kilde. Løpende priser. Milliarder kroner

	2012	2013
Disponibel inntekt for Norge	2 535	2 585
Overskudd på rente- og stønadsbalansen overfor	30	13
Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 505	2 573
Netto produktskatter	309	325
Netto nasjonalprodukt, basisverdi	2 196	2 248
I alt, ekskl. olje- og gassvirksomhet	1 631	1 727
Olje- og gassvirksomhet	565	521
Netto næringssubsidier	30	29
Faktorinntekt	2 226	2 277
Avlønning av arbeidskraft (= lønnskostnader i alt)	1 306	1 379
Driftsresultat i alt	920	898
I alt, ekskl. olje- og gassvirksomheten	428	458
Olje- og gassvirksomheten	493	440
Normal kapitalavkastning ¹	120	129
Petroleumsrente	373	311

¹ Normal kapitalavkastning basert på gjennomsnitt av faktisk avkastning i fastands-næringene siste 5 år.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.1. **Sammensetningen av disponibel inntekt for Norge i 2013. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Petroleumsrenten kan anslås som basisverdien av nettoproduktet fratrukket lønnskostnader og et anslag på normal kapitalavkastning i annen virksomhet. Metoden forutsetter at petroleumsrente ikke deles ut gjennom lønn og fortjenestemarginer i olje- og gassrelatert virksomhet. Forholdet mellom løpende kapitalavkastning i Fastlands-Norge og løpende verdi av realkapitalen i Fastlands-Norge har variert i underkant av 10 prosent de siste årene, se avsnitt 3.3. Når den normale avkastningen på dette grunnlaget settes lik 9,4 prosent, blir petroleumsrenten 311 milliarder kroner i 2013. Dette anslaget på petroleumsrenten utgjorde 12 prosent av disponibel inntekt i 2013.

Figur 3.1 viser sammensetningen av disponibel inntekt for Norge i 2013 når petroleumsinntektene måles ved petroleumsrenten. Arbeidsinnsats gir det klart største bidraget til disponibel inntekt, og omtales derfor ofte som «vår viktigste ressurs». I 2013 utgjorde de samlede lønnskostnadene (= utbetalt lønn før skatt + arbeidsgiveravgift) 53 prosent av disponibel inntekt. Gitt anslaget på petroleumsrenten i tabell 3.2, var den tilsvarende andelen for kapitalavkastning 23 prosent. Sistnevnte andel blir mindre desto lavere anslag man bruker på den normale kapitalavkastningen i beregningen av petroleumsrenten.

Inntekt per innbygger i Norge sammenlignet med andre land

Norske innbyggere har i gjennomsnitt en betydelig høyere realinntekt enn alle andre OECD-land.¹ Tabell 3.3 og figur 3.2 viser den prosentvise forskjellen mellom realverdien av nasjonalinntekt per innbygger i noen av de rikeste OECD-landene og Norge. Tilgjengelig tall gjør det ikke mulig å sammenligne disponible inntekt

¹ Luxembourg har litt høyere nasjonalinntekt per innbygger etter korreksjon for prisnivåforskjeller enn Norge. Luxembourg er imidlertid en så spesiell økonomi på grunn av bevegelser av inntekter og personer over landets grenser, at det er uinteressant som sammenligningsgrunnlag.

mellom land, men nasjonalinntekten ligger svært nær disponibel inntekt. Med realinntekt menes nasjonalinntekten korrigert for forskjeller mellom landenes prisnivå ved hjelp av kjøpekraftspariteter (heretter PPP, forkortet fra Purchasing Power Parities). PPP måler forskjeller i priser på sammenlignbare varer og tjenester i ulike land, regnet i felles valuta. Ved å PPP-korrigere gjennomsnittsinntekten i et land, samt regne om til relevant valuta, kan man beregne hvor mange «kurver» med et gitt innhold av varer og tjenester som man kan kjøpe for en norsk tusenlapp i ulike land.

I 2012 lå denne reelle gjennomsnittsinntekten for hele OECD-området hele 46 prosent lavere enn i Norge. Blant landene i figuren kommer Sveits og USA nærmest Norge, men også her var denne realinntektsforskjellen henholdsvis 21 prosent og 24 prosent i 2012. I både Danmark, Sverige, Nederland og Tyskland lå realinntekten per innbygger tilnærmet 35 prosent under det norske nivået.

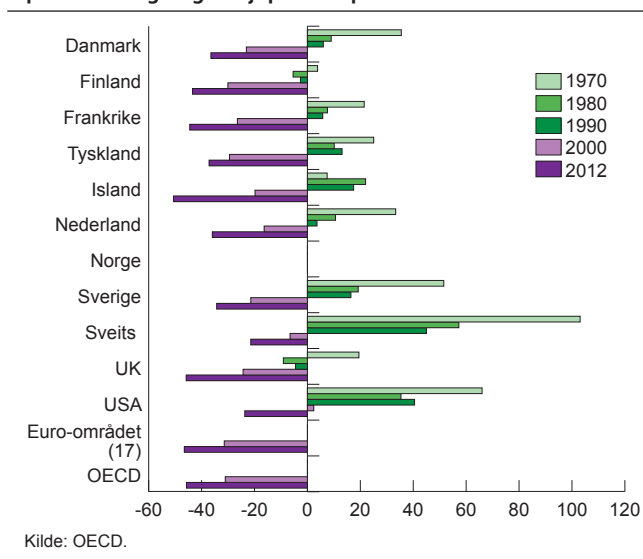
Bildet av den norske rikdommen blir enda mer slående når man fører inntektssammenligningene noen tiår tilbake. I 1970 hadde alle landene som er med i tabell 3.3 og figur 3.2 til dels betydelig høyere reell gjennomsnittsinntekt enn Norge. For eksempel lå den reelle gjennomsnittsinntekten i Sverige og Danmark da henholdsvis 52 og 35 prosent over det norske nivået. Innhentingen av de rike europeiske landenes inntektsforsprang var relativt sterk på 1970-tallet, mens den gikk klart saktere på 1980-tallet. På 1990-tallet akselererte veksten i inntekt per innbygger i Norge relativt til de andre landene. I 1995 hadde det norske nivået passert alle de europeiske landene som er med i figur 3.2. USAs nivå ble passert i 2004. Andre land ble rammet hardere enn Norge av finanskrisen høsten 2008 og den etterfølgende krisen knyttet til høy statsgjeld. Likevel minsket Norges relative inntektsforsprang til de fleste OECD-landene noe i årene 2009 og 2010, for så å øke igjen i 2011 og 2012. En av årsakene til de senere års utvikling er den sterke befolkningsveksten de siste årene, særlig forårsaket av høy innvandring etter 2004.

Tabell 3.3. **Prosentvis avvik mellom nasjonalinntekt per innbygger i utvalgte OECD-land og Norge. Løpende priser og løpende omregning til kjøpekraftspariteter**

	1970	1980	1990	2000	2012
Danmark	35	9	6	-23	-36
Finland	4	-5	-3	-30	-43
Frankrike	21	8	6	-26	-44
Tyskland	25	10	13	-29	-37
Island	7	22	17	-20	-51
Nederland	33	11	4	-16	-36
Norge	0	0	0	0	0
Sverige	52	19	16	-21	-34
Sveits	103	57	45	-7	-21
UK	19	-9	-4	-24	-46
USA	66	35	41	2	-24
OECD	-31	-46

Kilde: OECD.

Figur 3.2. Prosentvis avvik mellom nasjonalinntekt per innbygger i utvalgte OECD-land og Norge. Løpende priser og løpende omregning til kjøpekraftspariteter

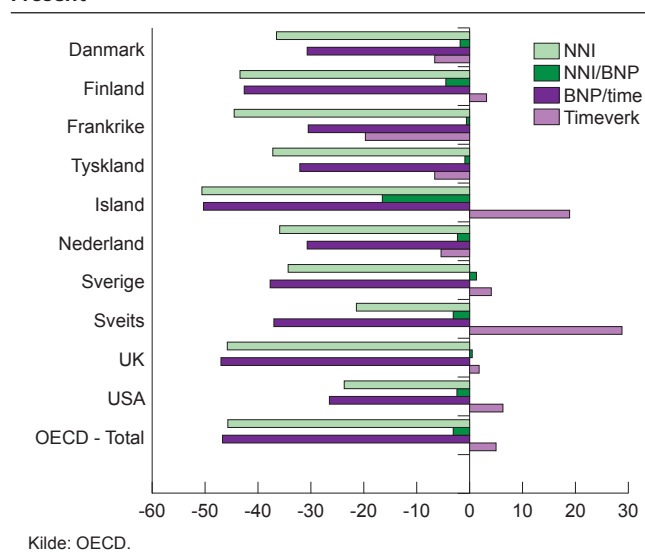


Selv om det meste av innvandringen har vært arbeidsinnvandring, og norsk økonomi har vokst sterkere enn de fleste andre OECD-landene, har altså ikke nasjonalinntekten *per innbygger* vokst entydig raskere i Norge enn i de fleste andre OECD-landene de siste 5-6 årene.

Figur 3.3 viser at hovedbidraget til Norges inntektsforsprang til OECD-gjennomsnittet kommer fra BNP per timeverk. BNP per timeverk for hele OECD-området lå i 2012 47 prosent lavere enn i Norge. Den tilsvarende forskjellen var for Sverige og Danmark henholdsvis 38 prosent og 31 prosent. Forskjellene var også betydelig for USA – 27 prosent. Forskjellene her skyldes ikke bare høy arbeidsproduktivitet, men også at Norge får godt betalt for eksporten i forhold til prisene på import. Dette skyldes flere år med bedring av bytteforholdet overfor utlandet som følge av økte priser på olje og gass, kombinert økt import av billige varer fra Kina og andre lavkostland. De relativt små forskjellene i forholdet mellom NNI og BNP reflekterer at de andre landene ikke har kapitalinntekter fra utlandet som kan måle seg med avkastningen fra det norske oljefondet.

Nordmenn tar også mer fri enn man gjør i de fleste andre OECD-land. Trolig undervurderer tall for timeverk per innbygger forskjellene i reell arbeidsinnsats, fordi mer av blant annet omsorg for barn og eldre er overført til det formelle arbeidsmarkedet i Norge enn i land utenfor Skandinavia. Spesielt i Sveits og på Island jobber innbyggerne i gjennomsnitt mer enn i Norge. I 2012 var forskjellene henholdsvis 29 og 19 prosent. Av de utvalgte landene hadde Frankrike og Tyskland lavere arbeidsinnsats per innbygger enn Norge i 2012, henholdsvis 20 og 7 prosent. Forskjellene i arbeidsinnsats per innbygger er et resultat av både sysselsettingsandeler og arbeidstid per sysselsatt. Sysselsettingsandelene i Norge er nær gjennomsnittet i OECD for menn i de mest yrkesaktive alderstrinnene, dvs. 30-50 år. For eldre og for kvinner er sysselsettingsandelene høyere enn i de

Figur 3.3. Kilder til forskjell mellom Norge og utvalgte OECD-land i netto nasjonalinntekt per innbygger (NNI). Løpende priser og løpende kjøpekraftskorreksjon av NNI og BNP. 2012. Prosent



fleste OECD-land. På den annen side er arbeidstiden per sysselsatt lavere i Norge enn i de fleste OECD-landene. Her må det imidlertid understrekes at OECDs nivåfall for timeverk er usikre.

Realvekst i disponibel inntekt og viktige inntektskomponenter

Tabell 3.4 og figur 3.4 belyser utviklingen i kjøpekraften av hovedkomponentene i den disponible realinntekten for Norge per innbygger. For dette formålet er alle de nominelle beløpene deflatert med en felles prisindeks for de produkter som kjøpes for inntekten, her prisindeksen for innenlandsk bruk av varer og tjenester. Dette målet på realinntekten per innbygger falt med 2,5 prosent fra 2012 til 2013, etter å ha økt med henholdsvis 4,2 prosent i 2011 med og 3,3 prosent i 2012. Realinntektsfallet i 2013 skyldtes at den nominelle inntektsveksten for Norge på 2 prosent ble mer enn oppveid av at folkemengden økte med 1,2 prosent og prisindeksen på innenlandske økte med 3,4 prosent. Den nominelle inntektsveksten for Norge ble trukket ned av et fall i nettoproduktet i olje- og gassvirksomheten på 7,5 prosent og en svekkelse av rente- og stønadsbalansen.

Fallet i realinntekten per innbygger i 2013 var et avvik fra det normale. Realinntekten i 2013 var 19 prosent høyere enn i 2000 og 2,8 ganger høyere enn i 1970. Disponibel inntekt faller omtrent sammen med markedsverdien av nettonasjonalproduktet i alle år. Målt per innbygger, utgjorde veksten i nettonasjonalproduktet eksklusive olje- og gassvirksomhet 75 prosent av den absolutte veksten i realdisponibel inntekt fra 2000 til 2013. De tilsvarende andelene for olje- og gassvirksomheten og rente- og stønadsbalansen var henholdsvis 10 og 14 prosent. Finanskrisen synes i figur 3.4 ved det markante forbigående fallet i realdisponibel inntekt fra 2008 til 2009. Dette slo klart sterkest

Tabell 3.4. Hovedkomponenter i realdisponibel inntekt per innbygger i Norge 1970-2013. Alle beløp deflatert med prisindeks på innenlandsk bruk av varer og tjenester. 1 000 2012-kroner

	1970	1980	1990	2000	2012	2013
Disponibel inntekt for Norge	173	239	257	406	505	492
Nettonasjonalprodukt	176	250	270	416	499	490
Nettonasjonalprodukt, ekskl. olje- og gassvirksomhet	176	213	239	324	385	389
Nettoprodukt, olje- og gassvirksomhet	0	37	30	92	115	101
Rente- og stønadsbalansen	-3	-11	-13	-10	6	2
Petroleumsrente per innbygger		8	9	47	74	61
Middelfolkemengde	3 877	4 086	4 241	4 491	5 019	5 080

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

ut på inntektsbidraget fra petroleumsinntektene som reflekterer det sterke fallet i oljeprisen. Dette fallet ga et forbigående dårligere bytteforhold overfor utlandet.

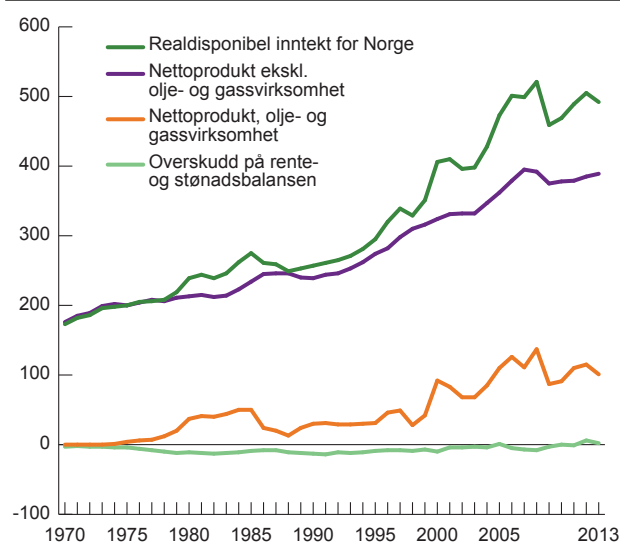
Betydningen av endringer i bytteforholdet

Når de nominelle inntektene regnes om til realverdier ved å deflatere dem med en felles prisindeks, som i tabell 3.4 og figur 3.4, vil endringer i bytteforholdet overfor utlandet være en av effektene bak veksten i realinntekten. Bytteforholdet bedres i form av økt kjøpekraft av norsk produksjon, når prisene på norsk produksjon vokser raskere enn prisene på innenlandsk bruk. Realinntektseffekten av bytteforholdsendringen avhenger i tillegg av hvor stor andel de tilhørende prisvirkningene på netto eksportverdi utgjør av den disponible inntekten.

Inntektsvekstbidraget fra bytteforholdsendringer kan ikke fremstilles i form av nivå tall slik som komponentene i tabell 3.6 og figur 3.4. De må i stedet fremstilles ved en indeks som måler endring i forhold til et utgangspunkt. Indeksene i figur 3.5 viser de akkumulerte bidragene til veksten i disponibel realinntekt for Norge fra henholdsvis bytteforholdsendringer, nettonasjonalproduktet og rente- og stønadsbalansen siden 1990. Her er tallene totaltall – ikke tall per innbygger. Tabell 3.5 viser de årlige vekstbidragene fra de samme inntektskomponentene de siste fire årene. I både tabell 3.5 og figur 3.5 er bidragene fra produksjonsvekst beregnet ved å deflatere nettoproduktet med prisindeksen for vedkommende nærings nettoprodukt – ikke prisindeksen for innenlandsk bruk. Det er nettopp denne alternative måten å deflatere på som gjør det mulig å identifisere inntektsbidraget fra endringer i bytteforholdet.

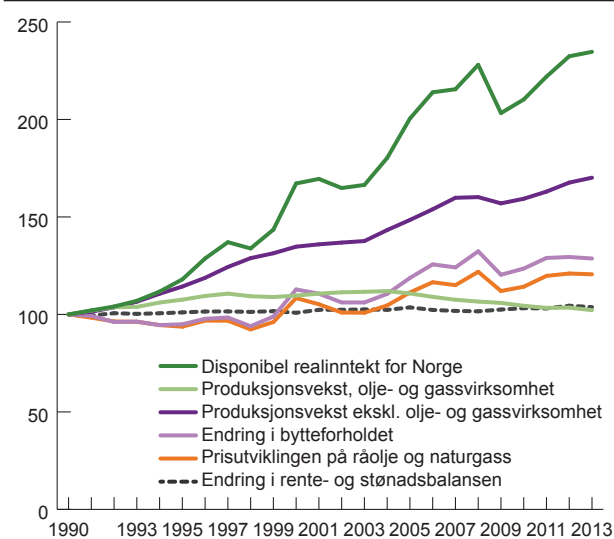
Tallene bak figur 3.5 innebærer at veksten i produksjonen eksklusive olje og gass bidro med 52 prosentpoeng til veksten i samlet disponibel realinntekt fra 1990 til 2013. 21 prosentpoeng kom fra forbedret bytteforhold. 15 prosentpoeng kom fra prisøkning på olje og gass alene. Bytteforholdet svekket seg med 0,6 prosent fra 2012 til 2013. Hovedbidraget kom fra olje- og gassprisnedgang. (Summen av den prosentvise veksten fra 1990 til 2013 i hver av de spesifiserte vekstkildene i figur 3.5 er vesentlig lavere enn veksten i disponibel realinntekt. Det skyldes at summen ikke fanger opp interaksjon mellom vekstratene.)

Figur 3.4. Hovedkomponenter i Norges realdisponibel inntekt per innbygger for Norge 1970-2013. Alle beløp deflatert med prisindeks på innenlandsk bruk av varer og tjenester. 1 000 2012-kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.5. Utvikling i disponibel realinntekt for Norge og vekstbidrag fra produksjon, bytteforhold og rente- og stønadsbalanse. Indeks. 1990=100



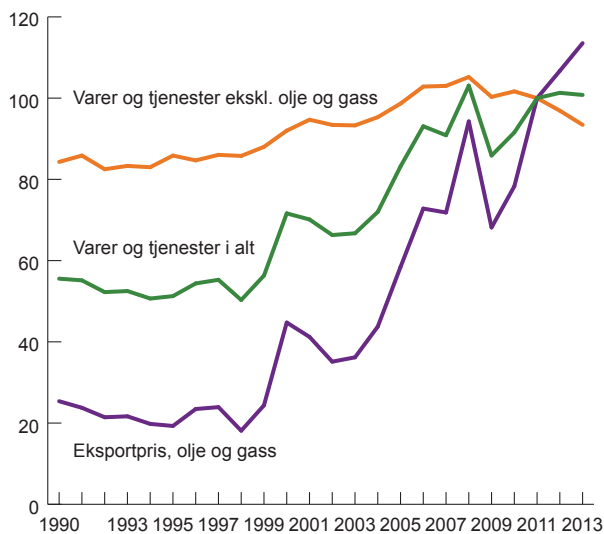
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.5. Bidrag til vekst i disponibel realinntekt for Norge fra året før. Prosent

	2009	2010	2011	2012	2013
Disponibel realinntekt for Norge	-10,8	3,4	5,6	4,7	-1,3
Vekstbidrag fra:					
Produksjonsvekst, oljevirkosomhet	-0,7	-1,4	-1,0	0,1	-1,3
Produksjonsvekst ellers	-2,0	1,5	2,3	2,8	1,5
Endring i bytteforholdet	-9,1	2,6	4,4	0,4	-0,9
Herav prisutvikling for olje og gass	-8,1	2,0	4,9	1,0	-0,8
Endring rente- og stønadsbalansen	0,9	0,7	-0,1	1,3	-0,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.6. Endringer i forholdet mellom eksport- og importprisindekser. 1990-2012. 2011=100



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Forholdet mellom prisene på norsk eksport og norsk import økte med 81 prosent fra 1990 til 2013, jf. Figur 3.6. Hvis olje og gass holdes utenfor, reduseres forbedringen til 11 prosent. For begge produktgrupper kom det meste av denne bedringen mellom 1999 og 2008. En viktig årsak til bedringen for tradisjonelle produkter er økt import fra Kina og andre lavkostland. Norge har imidlertid opplevd en sterkere bytteforholdsgjevinst for tradisjonelle produkter enn det andre OECD-land har gjort, selv om «Kina-effekten» i stor grad er felles. Det reflekterer en «heldig» spesialisering av næringslivet i fastlands-Norge. Denne spesialiseringen skyldes imidlertid ikke bare tilfeldigheter. Veksten i valutainntekter fra salg av olje og gass og avkastning i SPU har gjort det mulig å redusere størrelsen på tradisjonell konkurranseutsatt sektor uten ubalanse i utenriksøkonomien. Mekanismen er særnorsk kostnadsvekst gjennom sterkere krone og høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne. Avskallingen av konkurranseutsatt virksomhet som følger av dette, kommer først og fremst i eksportnæringer. Her rammer kostnadsvekst som følge av vekst i prisene på innsatsfaktorer hardere de eksportbedriftene som opplever svak vekst i produktiviteten og produktprisene på verdensmarkedet, enn eksportbedrifter som opplever det motsatte.

Inntekter fra utlandet

Netto inntektsoverføringene fra utlandet, målt ved overskuddet på rente- og stønadsbalansen, falt fra 30 til 11 milliarder kroner fra 2012 til 2013. I 2013 utgjorde dette overskuddet kun 0,4 prosent av disponibel inntekt for Norge i 2013, se tabell 3.1 og tabell 3.6. Dette lave inntektsbidraget skyldes ikke at store bruttoinntekter og - utgifter oppveier hverandre; også brutto kapitalinntekter og -utgifter er beskjedne sammenlignet med produksjonsinntektene. Hvis anslaget i Nasjonalbudsjettet 2014 slår til, blir rente- og aksjeutbytteinntektene fra Statens pensjonsfond – Utland (SPU) 129 milliarder kroner i 2013. Det vil utgjøre 47 prosent av Norges samlede bruttoinntekter fra utlandet, beskrevet i tabell 3.6, men kun 5 prosent av disponibel inntekt. Kapitalen i SPU utgjorde i 2012 48,2 prosent av Norges samlede brutto fordringer på utlandet, og andelen blir trolig noe høyere i 2013, jf. tabell 3.7.

Netto inntektsbidraget fra overføringer av kapitalinntekter mellom Norge og utlandet reduseres i tillegg av to forhold. For det første utgjør brutto kapitalutgifter en relativt stor andel av brutto kapitalinntektene. Tallene i tabell 3.6 innebærer at betalingene fra Norge til utlandet i form av renter, aksjeutbytte og reinvestert fortjeneste summerte seg til henholdsvis 68 prosent i 2012 og 69 prosent i 2013 av det Norge mottok av de samme typene inntekt. Til sammenligning utgjorde Norges gjeld til utlandet 63 prosent av fordringene på utlandet i 2012. Tilsvarende andel var 58 prosent ved utgangen av 3. kvartal 2013. Disse tallene innebærer at Norge gjennomgående har høstet en lavere avkastning per krone investert i utlandet enn det utlendinger har høstet i Norge. Dette mønsteret har vedvart i mange år. Det må ses på bakgrunn av at Norges kapitalavkastning er et gjennomsnitt av alle utenlandske plasseringer, mens utlandets plasseringer i Norge er kun en liten og spesiell del av utlendingers portefølje. Spesielt er utlendingers investeringer relativt tungt konsentrert i olje- og gassvirksomheten der avkastningen har vært høyere enn den man i gjennomsnitt ellers har oppnådd. Beregninger for perioden 1992-2007 viser at utenlandsinvesteringer har kastet mer av seg for Norge enn for andre land.

Tabell 3.6. Rente og stønadsbalansen. Milliarder kroner

	2012	2013
Fra utlandet	290	277
Lønnsinntekter	4	5
Renteinntekter	105	110
Aksjeutbytte mv., inntekt	158	134
Reinvestert fortjeneste, inntekt	4	4
Løpende overføringer, inntekt	19	25
Til utlandet	261	267
Lønnsutgifter	28	33
Renteutgifter	89	85
Aksjeutbytte mv., utgift	71	63
Reinvestert fortjeneste, utgift	22	22
Løpende offentlige overføringer, utgift	30	34
Andre løpende overføringer, utgift	21	29
Rente- og stønadsbalansen	30	11
Lønn og formuesinntekter, netto	62	49
Løpende overføringer, netto	-32	-38
Driftsbalansen overfor utlandet	417	319
Kapitaloverføringer til utlandet, netto	1	1
Anskaffelse av patenter, lisenser mv. netto	0	0
Netto finansinvestering	416	318

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

3.2. Vekst i produksjon og produktivitet

Produksjonsveksten kan dekomponeres i bidrag fra innsats av arbeidskraft, kapital og andre innsatsfaktorer, samt en restbestemt faktor. Denne restfaktoren kalles vekst i total faktorproduktivitet (TFP). Over lengre periode tolkes den ofte som et mål på teknologiske og organisatoriske endringer. I det følgende er TFP-veksten målt som veksten i bruttoproduktet minus veksten i et veid gjennomsnitt av vekststratene for arbeidskraft og kapital. Vektene er løpende kostnadsandeler der kostnadene er antatt lik faktorinntekten. Det betyr at kapitalkostnadene måles ved driftsresultatet. Siden kapitalslitet utgjør en relativt konstant andel av bruttoproduktet, er den prosentvise veksten i bruttoproduktet et godt mål på veksten nettoproduktet i sektoren. Et enklere produktivitetsmål er arbeidsproduktivitet (AP) som i det følgende er definert som bruttoprodukt i faste priser per timeverk. Veksten i AP vil være lik TFP-veksten pluss et bidrag fra økt i kapitalintensitet (realkapital per timeverk).

Figur 3.7 viser veksten i indekser for henholdsvis bruttoproduktet i faste priser, timeverk, AP og TFP i den markedsrettede delen av Fastlands-Norge, eksklusive næringene Raffinering, Bank og forsikring og Boligtjenester. Grunnene til at disse næringene er utelatt er: 1) Det er mange tilfeldige og store variasjoner i Raffinering, spesielt i bruttoproduktet; 2) produksjonen i Bank og forsikring måles fra kostnadssiden, slik at produktiviteten ikke kan måles; 3) Boligtjenester i hovedsak ikke er markedsrettet, fordi de fleste boliger er selveide. I figur 3.7 kan bidraget fra økt kapitalintensitet til AP-vekst avleses som differansen mellom kurvene for AP- og TFP-vekst.

Tabell 3.7. Norges fordringer på og gjeld til utlandet. Milliarder kroner ved utgangen av året (3. kvartal 2013)

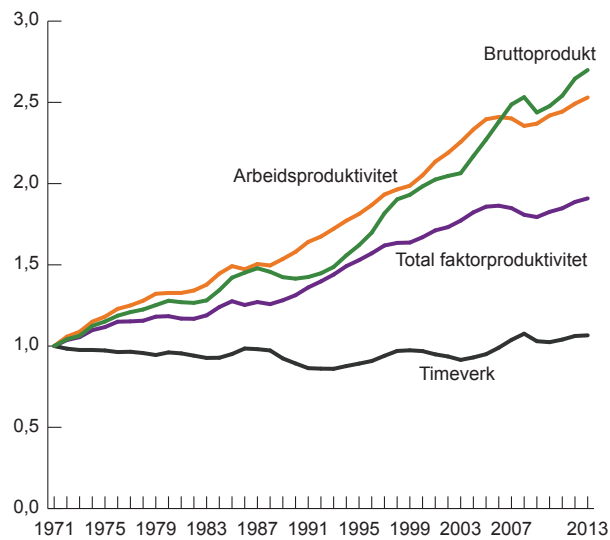
	2010	2011	2012	2013, 3. kvartal
Sum Norges fordringer på utlandet	7 012	7 362	7 941	9 147
Gull og trekkrettigheter	14	14	13	14
Sedler mv og bankinnskudd	310	512	550	506
Obligasjoner og sertifikater	2 036	2 195	2 353	2 602
Utlån	705	557	486	622
Aksjer og andeler	3 234	3 291	3 784	4 658
Forsikringstekniske reserver	8	7	8	8
Andre fordringer	705	785	747	737
Sum Norges gjeld til utlandet	4 710	4 791	5 027	5 337
Gull og trekkrettigheter	0	0	0	0
Sedler mv og bankinnskudd	752	962	930	929
Obligasjoner og sertifikater	1 463	1 592	1 711	1 789
Lån	1 263	967	1 051	1 162
Aksjer og andeler	922	917	1 000	1 053
Forsikringstekniske reserver	12	12	14	16
Annen gjeld	298	341	322	388
Netto fordringer overfor utlandet	2 301	2 570	2 914	3 810
Memo: Markedsverdien av Statens petroleumsfond utland	3 081	3 308	3 825	4 729
SPU i prosent av brutto fordringer på utlandet	43,9	44,9	48,2	51,7
SPU i prosent av netto fordringer på utlandet	133,9	128,7	131,3	124,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Bruttoproduktet i markedsrettede fastlandsnæringer var 2,7 ganger høyere i 2013 enn i 1971. Tre fjerdedeler av denne veksten har kommet etter 1990. Bak veksten på 7 prosent i timeverkene i disse næringene i denne perioden ligger ulike tendenser. Økt kvinnelig yrkesdeltaking og arbeidsinnvandring, særlig etter 2004, har vært motvirket av lavere gjennomsnittlig arbeidstid. Arbeidskraften har blitt mer enn 2,5 ganger så produktiv som den var i 1971, tilsvarende en gjennomsnittlig årlig AP-vekst på 2,2 prosent. Den tilsvarende TFP-veksten har vært 1,6 prosent. Den dominerende delen av veksten i bruttoproduktet kan altså tilskrives AP-vekst, og nær tre fjerdedeler av AP-veksten kan tilskrives TFP-vekst.

Historisk har produktivitsveksten økt under oppgangskonjunktur og falt i nedgangskonjunkturer. En vanlig forklaring på dette er at det verken er mulig eller lønnsomt å trimme sysselsettingen og kapitalutstyr fullt ut i takt med produksjonsendringene. Under større kriser kan derimot nedbemanning gå hånd i hånd med produktivitsvekst, fordi det da typisk er de minst lønnsomme bedriftene som reduserer aktiviteten mest. Når man ser på relativt bredt definerte grupper av næringer, byr utviklingen i Norge på få eller ingen eksempler på slike kriser. Når man vil anslå den underliggende produktivitsveksten som gjennomsnittsvæksten over flere år, bør man velge en periodeinndeling som fjerner mest mulig av forbigående konjunktoreffekter. I

Figur 3.7. **Bruttoprodukt, timeverk, total faktorproduktivitet og produksjonsbidrag fra økt kapitalintensitet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge, eksklusive næringene Raffinering, Bank og forsikring og Boligtjenester. Indekser, 1971=100**



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

den følgende fremstillingen strekker periodene seg fra en konjunkturbunn til den neste. Tabell 3.8 viser AP- og TFP-veksten for store grupper av de markedsrettede fastlandsnæringene i ulike perioder som er relativt like med hensyn til konjunkturfase.

For de markedsrettede fastlandsnæringene som inngår i tabell 3.8, lå de gjennomsnittlige vekstratene for AP relativt konstant nær 2,5 prosent i de valgte periodene til og med perioden 1992-2003. I perioden 2004-11 var den gjennomsnittlige AP-veksten kun 0,9 prosent. Deretter har AP-veksten økt til 1,8 prosent som gjennomsnitt av veksten i 2012 og 2013. Det er likevel klart lavere enn vekstratene var i periodene før 2004. Forløpet for TFP-veksten og AP-veksten følger hverandre svært tett. Det var likevel en tendens til at TFP-vekstens bidrag til AP-veksten økte fra begynnelsen av 1980-tallet frem til begynnelsen av 2000-tallet. I første halvdel av 2000-tallet økte avstanden mellom AP- og

TFP-veksten, mens disse vekstratene gjennomgående har ligget nær hverandre fra og med 2008.

Tendensen til lavere produktivitsvekst fra midten av 2000-tallet enn i tidligere år, finner man i mange land, se figur 3.8 som viser utviklingen i AP i utvalgte OECD-land fra 1990 til 2012. Også USA har i flere år etter 2004 opplevd svakere AP-vekst enn i perioden 1995-2004. Fallet i produktivitsvekst fra midten av 2000-tallet har imidlertid vært markert sterkere i de fleste europeiske land enn i USA. Av de landene som er med i figur 3.8, har produktivitsveksten vært særlig svak i blant annet Danmark hvor AP i 2012 lå bare 4 prosent over 2004-nivået. Den tilsvarende økningen i løpet av disse 9 årene var nær 12 prosent i USA. I Fastlands-Norge, Tyskland og Sverige var den nær 8 prosent.

Figur 3.9 gir et mer fokusert bilde av AP-utviklingen etter 2004. Den viser i større detalj hvor svak produktivitsveksten var under finanskrisen i 2008 og 2009. Med unntak av Fastlands-Norge og USA falt AP-nivået i forhold til året før i både 2008 og 2009 i de landene som er med i figur 3.8. USA er det mest markerte unntaket. Målt i forhold til året før økte AP her med 0,8 prosent i 2008 og med 2,9 prosent i 2009.

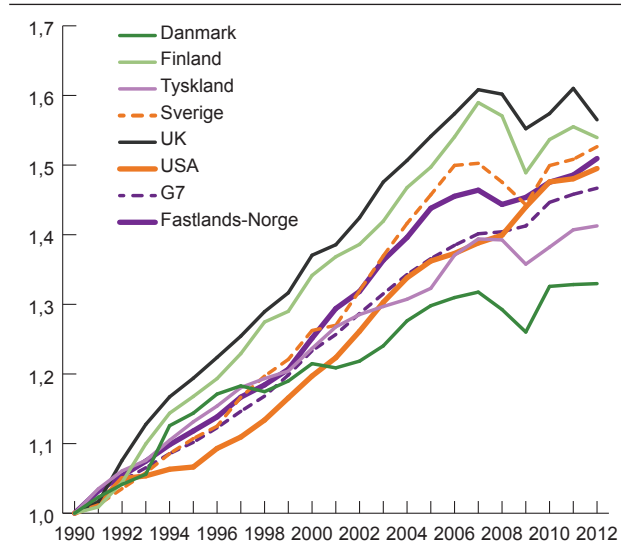
Det virker usannsynlig at de store produktivitsendringene under finanskrisen, og variasjonene i disse mellom land, skyldes teknologiske endringer. Trolig kan endringene i stor grad forklares med forskjeller i arbeidsmarkedenes virkemåte og økonomisk politikk. I USA falt sysselsettingsandelen med 4,2 prosentpoeng fra 2007 til 2009, og med ytterligere ett prosentpoeng i løpet av 2010 og 2011, se figur 3.10. I Tyskland var utviklingen motsatt: Sysselsettingsandelen har økt i alle år etter 2003, om enn noe svakere i 2008 og 2009. I de andre landene vist i figur 3.10, falt sysselsettingsandelene i forhold til året før i 2008 og 2009, om enn svært lite i 2009 i Sverige, Finland og Storbritannia. Volumveksten for BNP falt i 2008 og var negativ i 2009 i de utvalgte landene, se figur 3.11. Fallet i BNP-veksten var minst i Fastlands-Norge og i USA, og sterkest i Finland. Alt i alt indikerer tallene at det under finanskrisen fant sted

Tabell 3.8. **Produktivitsvekst for bedrifter i markedsrettede fastlandsnæring, eksklusive Raffinering, Bank- og forsikring og Boligtjenester 1973-2012. AP = Arbeidsproduktivitet, TFP = Total faktorproduktivitet. Gjennomsnittlige årlige vekstrater. Prosent**

	1973-1983		1984-1991		1992-2003		2004-2011		2012-2013	
	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP
Bedrifter i Fastlands-Norge	2,5	1,3	2,2	1,7	2,7	2,2	1,0	0,5	1,8	1,6
Industri (utenom oljeraffinering)	2,1	1,1	1,6	1,0	1,2	0,7	0,9	0,7	2,1	2,3
Annen vareproduksjon	3,3	2,3	3,3	2,3	1,9	1,6	1,4	1,0	3,5	2,8
Bygg og anlegg	2,2	1,6	3,1	2,9	-0,1	-0,5	-0,9	-1,2	3,5	3,1
Privat tjenesteyting (utenom bank og forsikring)	2,3	1,1	2,0	1,8	3,5	2,9	1,0	0,4	1,1	1,1
Varehandel	4,4	2,9	2,5	2,3	5,2	5,7	3,2	3,5	1,8	2,1
Innenlandsk transport	0,7	0,5	1,8	1,7	0,5	-0,2	0,9	0,8	0,0	0,5
IKT-næring	1,3	-0,8	5,2	4,8	4,7	4,7	4,8	4,6	1,8	1,7

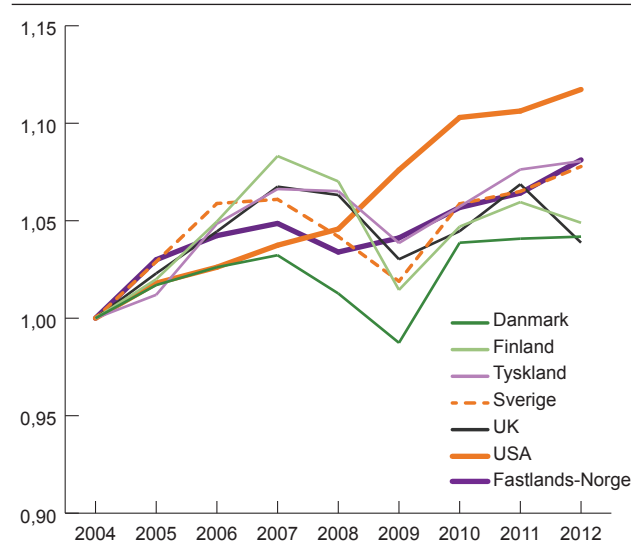
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.8. Utviklingen i arbeidsproduktivitet i utvalgte OECD-land. Indekser, 1990=1



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.9. Utviklingen i arbeidsproduktivitet i utvalgte OECD-land. Indekser, 2004=1



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

en sterkere avskalling av den minst produktive arbeidskraften i USA enn i de europeiske landene i figurene 3.8 og 3.9. Danmarks sysselsettingsandel har også falt kraftig, fra nær 78 prosent i 2008 til 73 prosent i 2011. Reduksjonen her fra 2008 til 2009 forhindret ikke at AP falt med 2 prosent her fra 2008-nivået. Imidlertid økte AP med 5 prosent fra 2009 til 2010. Deretter har det vært motsatte men mindre endringer i sysselsettingsandelen og AP-nivået i Danmark

Endringene i USA bryter i noen grad med det vanlige mønsteret hvor konjunkturedgang ledsages av en klar svekkelse av produktivitetsveksten.² Dersom man måler produktiviteten ved forholdet mellom BNP og arbeidsstyrken (sysselsatte pluss ledige), blir forskjellene mellom utviklingen i USA og de europeiske landene i 2008 og 2009 mindre enn i figur 3.8.

I Norge startet fallet i AP- og TFP-veksten i Norge fra 2005 til 2006, se tabell 3.9. AP-veksten fra 2005 til 2006 var kun 0,6 prosent, mens vekstraten stort sett lå over 3 prosent de fem foregående årene. Den lave produktivitetsveksten i 2006 og 2007 kom ved en sterk økning i veksten i timeverk, ikke ved at det skjedde noe vesentlig fall i veksten i bruttoproduktet. Dette fallet

² Denne tolkningen støttes i Gordon, R. J. (2010): "Okun's Law, Productivity Innovations, and Conundrums in Business Cycle Dating", American Economic Review Papers and Proceedings, vol 100, no. 2.

i produktivitetsveksten er ekstra påfallende i lys av at norsk økonomi befant seg i en oppgangskonjunktur i disse årene, om enn i slutfasen. Den gjennomsnittlige årlige produktivitetsveksten etter 2005 trekkes særlig ned av utviklingen i 2008. AP falt fra 2007 til 2008 med 1,9 prosent, og fallet i TFP var 2,2 prosent. Finanskrisen satte også sitt preg på 2009 og årene etterpå, selv om utviklingen i norsk økonomi var langt bedre enn i de fleste andre OECD-landene. Timeverksveksten i 2008 tyder på at bedriftene da i stor grad valgte å beholde arbeidskraften selv om produktetterspørselen utviklet seg svakt. Tallene for 2012 og 2013 indikerer en tilbakevending mot mer normal produktivitetsvekst, men tallgrunnlaget er for spinkelt til at dette kan slås fast med stor sikkerhet.

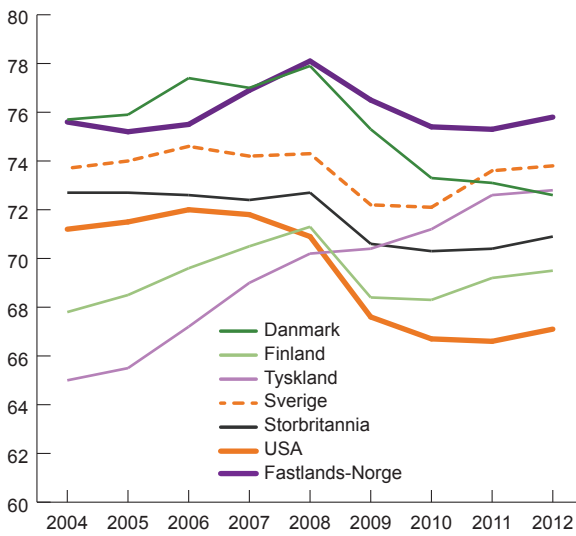
Det er interessant å kartlegge nærmere om fallet i produktivitetsveksten er et generelt fenomen i Fastlands-Norge, eller om utviklingen varierer mye mellom næringer. Tabell 3.8 foran deler de markedsrettede fastlandsnæringer (eksklusive Raffinering, Bank og forsikring og Boligtjenester) inn i de tre gruppene Industri, Annen vareproduksjon (primærnæringer, kraftforsyning, bygg- og anlegg) og Privat tjenesteyting. Den viser et fall i den gjennomsnittlige AP-veksten fra perioden 1992-2003 til perioden 2004-2011 for alle tre næringsgrupper. Men fallet er klart sterkest for privat tjenesteyting, hvor den gjennomsnittlige årlige AP-vekstraten reduseres fra 3,5 prosent til 1,0 prosent. En AP-vekst på

Tabell 3.9. Årlige vekstrater for markedsrettede fastlandsnæringer i Norge, eksklusive næringene Raffinering, Bank og forsikring og Boligtjenester. Prosent

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bruttoprodukt	5,1	4,7	4,8	4,5	1,8	-3,7	1,6	2,6	4,1	2,0
Timeverk	1,7	2,1	4,2	4,9	3,7	-4,3	-0,6	1,6	2,1	0,4
Arbeidsproduktivitet	3,4	2,7	0,6	-0,4	-1,9	0,6	2,1	1,0	2,0	1,5
TFP	2,9	1,9	0,3	-0,8	-2,2	-0,8	1,8	1,2	2,1	1,2

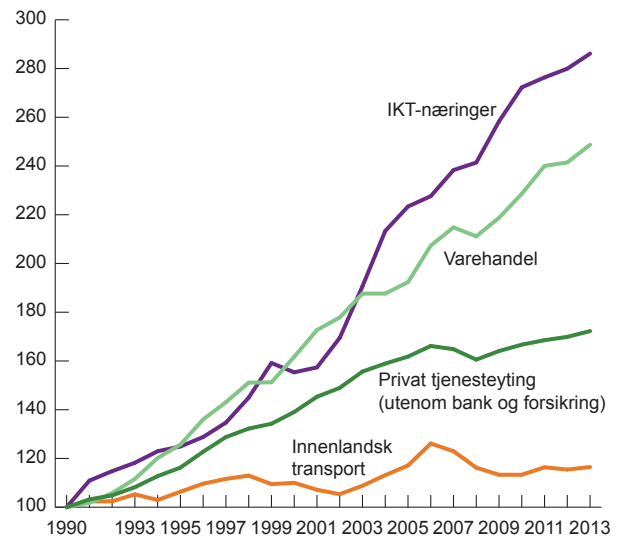
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.10. Sysselsettingsandeler av hele befolkningen 15-64 år i utvalgte OECD-land. Prosent



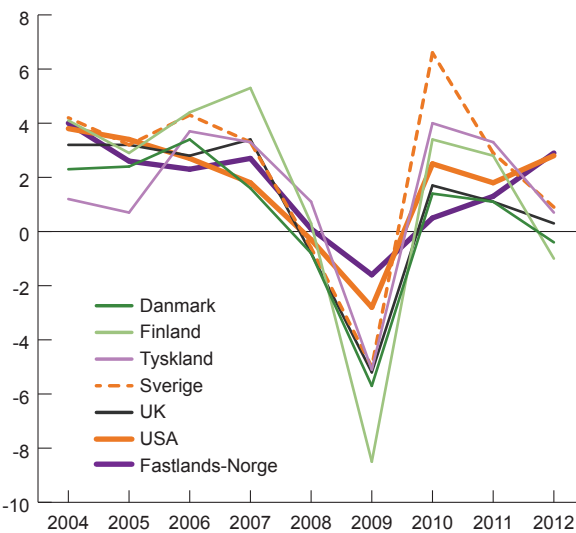
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.12. Utvikling i arbeidsproduktivitet i næringer innenfor privat tjenesteyting, eksklusive næringene Bank og forsikring og Boligtjenester. Indekser. 1990=100



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.11. Årlig volumvekst i BNP i utvalgte OECD-land. Prosent



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

3,5 prosent fremstår som meget høyt i forhold til andre næringer. AP-veksten i denne næringsgruppen i årene 2004-2011 var imidlertid lavere enn i periodene 1973-1983 og 1984-1991. Stort sett er forløpene for AP-vekst og TFP-vekst nær parallelle. Kildene til svakere produktivitsvekst i Norge bør altså søkes blant tjenesteytende næringer.

Det er velkjent i alle land at problemene med å måle volumendringer i produksjonen gjennomgående er langt større for disse næringene enn de er i industri og annen vareproduksjon. Hovedårsaken er at tjenester gjennomgående er mindre standardiserte enn varer. Da øker problemene med å dekomponere veksten i produksjonsverdi i volumendringer og prisendringer. Et hovedproblem er å tallfeste kvalitetsendringer som en del av volumendringene.

Figur 3.12 og tabell 3.10 viser AP-utviklingen i form av indekser for privat tjenesteyting og noen viktige enkelt næringer i denne næringsgruppen. Tabell 3.11 viser gjennomsnittlige AP- og TFP-vekstrater. Fallet i produktivitsveksten for næringsgruppen sett under ett kom i 2007. Varehandel er den klart største enkelt næringsen som nasjonalregnskapet spesifiserer innenfor privat tjenesteyting. I 2013 var næringens andel av bruttoproduktet i markedsrettede fastlandsnæringer (ekskl. Raffinering, Bank og forsikring og Boligtjenester) 19 prosent. Sammen med IKT-næringer, som har tilsvarende bruttproduktandel på 7 prosent, har Varehandel alt i alt hatt en meget rask AP-vekst sammenlignet med andre næringer fra begynnelsen av 1970-tallet. Gjennomsnittlig årlig AP-vekst i årene 1992-2003 var 5,2 prosent for varehandel og 4,7 prosent for IKT-næringene. Etter 2003 har AP-veksten i Varehandel vært svakere og mer ujevn. Gjennomsnittsvæksten i perioden 2004-2011 var 3,2 prosent. Dette er fortsatt en høy AP-vekst sammenlignet med andre næringer. Men et fall i vekstrate på 2 prosentpoeng for en næring som veier så tungt, bidrar betydelig til fallet i AP-vekst for markedsrettede fastlandsnæringer totalt. I 2012 og 2013 falt den årlige AP-veksten i Varehandel ytterligere til rundt 2 prosent. IKT-næringens høye AP-vekstrate holdt seg oppe i perioden 2004-2011, og utviklingen her har ikke bidratt til fallet i produktivitsvekst i fastlandsnæringene. Men også i denne næringen har AP-veksten vært mye lavere enn tidligere de siste tre årene. I innenlandsk transport har den målte produktivitsveksten lenge vært relativt lav. AP-veksten var noe høyere enn det normale i 2005 og 2006, før den falt i 2007-2009, for deretter å vokse svakt. Utviklingen her har ikke bidratt nevneverdig til lavere samlet produktivitsvekst etter 2005.

Tabell 3.10. Produktivitetsutvikling i utvalgte næringer. BP-andel = prosentandel av bruttoprodukt i markedsrettede næringer i 2013. Indekser. 1990=1

	BP-andel	1990	1995	2000	2005	2012	2013
AP-indeks							
Privat tjenesteyting (ekskl. Bank og forsikring og Boligtjenester)	54	100	116	139	162	170	172
Varehandel	19	100	126	162	192	241	249
Innenlandsk transport	6	100	106	110	117	115	116
IKT-næringer	7	100	125	155	223	280	286
TFP-indeks							
Privat tjenesteyting (ekskl. Bank og forsikring og Boligtjenester)	54	100	120	137	150	153	155
Varehandel	19	100	140	179	207	267	275
Innenlandsk transport	6	100	102	102	108	106	107
IKT-næringer	7	100	130	160	226	279	284

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.11. Produktivitetsutvikling i utvalgte næringer. BP-andel = prosentandel av bruttoprodukt i markedsrettede næringer i 2013. Indekser. 1990=1

	1973-1983		1984-1991		1992-2003		2004-2011		2012-2013	
	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP
Annen vareproduksjon ¹	3,3	2,3	3,3	2,3	1,9	1,6	1,4	1,0	3,5	2,8
Bygg og anlegg	2,2	1,6	3,1	2,9	-0,1	-0,5	-0,9	-1,2	3,5	3,1
Privat tjenesteyting, ekskl. Bank og forsikring og Boligtjenester	2,3	1,1	2,0	1,8	3,5	2,9	1,0	0,4	1,1	1,1
Varehandel	4,4	2,9	2,5	2,3	5,2	5,7	3,2	3,5	1,8	2,1
Innenlandsk transport	0,7	0,5	1,8	1,7	0,5	-0,2	0,9	0,8	0,0	0,5
IKT-næringer	1,3	-0,8	5,2	4,8	4,7	4,7	4,8	4,6	1,8	1,7

¹ Primærnæringer, bergverksdrift, vann- og kraftforsyning og bygg og anlegg.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Innenfor *Annen vareproduksjon* (primærnæringer, kraftforsyning og bygg- og anlegg) var produktivitetsveksten generelt sterk frem til begynnelsen av 1990-tallet, men klart lavere deretter. AP-veksten svinger mye i primærnæringene, herunder fiskeoppdrett. For bygg og anleggsvirksomheten er den målte produktivitetsveksten betydelig svakere enn i andre næringer. Produktiviteten har falt fra midten av 1990-tallet frem til de siste par årene, se tabell 3.11. Imidlertid er det klare svakheter i målingen av volumutviklingen i denne næringen, særlig når man mener at denne i prinsippet bør inkludere kvalitetsforbedringer. Man har da heller ikke noe reelt holdepunkt for å vurdere produktivitetsveksten. Med en andel på 13 prosent av bruttoproduktet i markedsbaserte fastlandsnæringer påvirker den målte produktivitetsveksten utviklingen i denne næringen likevel viktig for helhetsbildet for privat tjenesteyting og fastlandsnæringene. Utviklingen har imidlertid ikke vært spesielt mye svakere etter 2005 enn før 2005.

Som en oppsummering kan man si at Fastlands-Norge, i likhet med flere andre europeiske land, har hatt en produktivitetsutvikling etter 2005 som er svakere enn i tidligere år, og svakere enn i USA. Årene med finanskrisen veier tungt i gjennomsnittlige vekstrater for årene etter 2005. Produktivitetsvirkningene av denne krisen går høyst sannsynlig via arbeidsmarkedet og kapasitetsutnyttelsen – ikke teknologiske endringer. Under finanskrisen synes bedriftene i USA i større grad enn i Skandinavia, Tyskland og Storbritannia å ha sagt opp lavproduktive arbeidstakere. I USA er en økning

i arbeidsledigheten foreløpig en pris som betales for høyere produktivitetsvekst enn i mange europeiske land. Fastlands-Norges produktivitetsvekst har tatt seg opp i de siste, men er fortsatt noe svakere enn før 2005. Fallet i produktivitetsveksten i Fastlands-Norge kan i stor grad føres tilbake til varehandel og enkelte tjenesteytende næringer, samt bygg- og anleggsnæringen. I disse næringene er det store problemer med å måle produksjonsvolum og dermed produktivitet, i Norge som i andre land. For Norge virker det kanskje vanskeligst å forklare fallet i produktivitetsveksten i 2006 og 2007, under oppgangskonjunkturen før finanskrisen. Sammenfallet i tid gjør det nærliggende å tro at den høye arbeidsinnvandringen kan ha trukket den gjennomsnittlige produktivitetsveksten noe ned. Innvandrerne har i stor grad fått jobber i Bygg og anlegg, hotell- og restaurantnæringen og annen tjenesteyting. Her er bruttoproduktet per timeverk lavere enn gjennomsnittet for fastlandsnæringene, og produktivitetsveksten har vært relativt svak også før den høye innvandringen.

Forskning og utvikling

De totale utgiftene til forskning og utvikling (FoU) i Norge var på 48,0 milliarder kroner i 2012. Figur 3.10 viser hvordan dette beløpet fordelte seg på sektorer. Foreløpige tall for 2013 foreligger ikke, men anslag gitt av foretakene i 2. kvartal 2013 indikerer tilnærmet uendret FoU-innsats for næringslivet i 2013. Anslagene er usikre, og erfaringsmessig er de ofte lavere enn de endelige resultatene. Målt i faste priser økte FoU-utgiftene

med 1,6 prosent fra 2011 til 2012. Det var realvekst for alle tre sektorene; næringslivet (1,7), instituttene (2,4) og universitetene og høyskolene (0,9). Som andel av bruttonasjonalproduktet (BNP) har FoU-utgiftene variert lite rundt knappe 1,7 prosent de siste årene.

Til sammenligning har FoU-andelen av BNP for EU-landene ligget mellom 2,0 og 2,1 med svak oppadgående tendens de siste par årene. Av de nordiske landene har både Sverige og spesielt Finland hatt nedgang i FoU-utgiftene som andel av BNP, men ligger på et høyere nivå enn Norge. Danmark ligger også høyere enn Norge og er det nordiske landet som har hatt sterkest vekst i FoU-aktiviteten de senere årene.

Det er tradisjonelt næringslivets FoU-aktivitet som er lav i Norge sammenliknet med andre land og som fører til FoU som andel BNP er lav for Norge. Næringslivets FoU utgjør vel 50 prosent av samlet FoU i Norge, mens andelen i EU totalt er vel 60 prosent. I de øvrige nordiske landene er andelen tett opptil 70 prosent. En grunn til dette er at norsk næringsliv er relativt råvarebasert med relativt lav produksjon i næringer med typisk høy FoU-intensitet som for eksempel elektronisk utstyr, transportmidler og farmasøytisk industri. Norge er blant de landene som har hatt høyest FoU-vekst i næringslivet de siste par årene, rundt 8 prosent årlig. EU samlet hadde en vekst på 2,6 prosent; Danmark og Sverige hadde omtrent det samme. Finland hadde derimot en nedgang på 7 prosent fra 2011 til 2012.

Utvinning i råolje og naturgass bidro relativt sett mest til veksten i FoU i 2012; vel 30 prosent høyere enn året før. Både industri og tjenesteytende virksomhet hadde en økning på 4 prosent. Tjenesteytende virksomhet står for vel 50 prosent av samlet FoU i næringslivet.

FoU-kostnadene økte blant både små og store foretak i 2012. I foretak med minst 500 sysselsatte økte de med 10 prosent til 8,8 milliarder kroner. Denne veksten skyldes i stor grad økt FoU-aktivitet blant enkeltforetak innen industri og olje- og gassutvinning. Men selv om det samlet sett er vekst blant store foretak, hadde også en del store FoU-foretak betydelig nedgang i FoU-innsatsen fra 2011. De 50 foretakene som rapporterte mest FoU i foregående undersøkelse hadde samlet sett en nedgang i FoU-kostnadene fra 2011 til 2012. Den prosentvise veksten var størst blant små foretak, men her er også tallene mest usikre. Foretak med 10-49

Tabell 3.12. **FoU-utgifter i utvalgte EU-land. Prosent**

	Totale FoU-utgifter som andel av BNP		Næringslivets FoU-utgifter som andel av BNP
	2007	2012*	2012*
EU-27	1,85	2,07	1,31
Belgia	1,89	2,24	1,52
Danmark	2,58	2,99	1,96
Tyskland	2,53	2,92	1,95
Irland	1,28	1,72	1,20
Spania	1,27	1,29	0,68
Frankrike	2,08	2,26	1,45
Italia	1,17	1,27	0,69
Nederland	1,81	2,16	1,22
Østerrike	2,51	2,84	1,95
Finland	3,47	3,55	2,44
Sverige	3,40	3,41	2,31
Storbritannia	1,78	1,77	1,14
Norge	1,62	1,66	0,87
Fastlands-Norge	2,13	2,18	1,12

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

sysselsatte hadde en vekst på 16 prosent, og utførte FoU for 5,2 milliarder kroner i 2012.

Budsjetterte FoU-utgifter i godkjente søknader til SkatteFUNN-ordningen økte med i underkant av 8 prosent fra 2012 til 13,1 milliarder kroner i 2013 med et forventet skattefradrag på 2, 1 milliarder kroner. Denne tidligindikatoren for FoU-aktiviteten har stort sett en tendens til å ligge høyere enn veksten som FoU-statistikken måler i ettertid. Erfaringsmessig blir også bare om lag ¾ av de budsjetterte kostnadene realisert. SkatteFUNN gjelder for hele næringslivet, men i praksis brukes ordningen mest av små og mellomstore foretak. Fra og med 2014 blir fradragsgrunnlaget for egenutført FoU økt fra 5,5 til 8 millioner kroner.

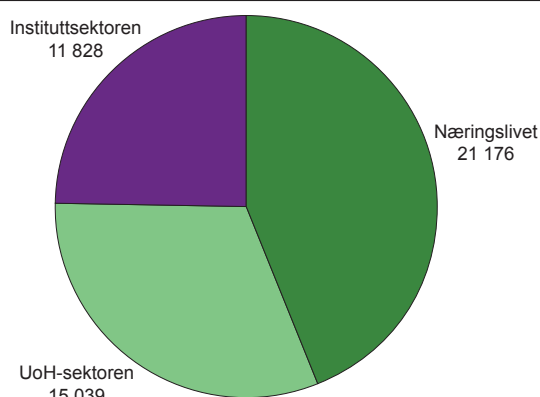
Den samlede innovasjonsaktiviteten i norske foretak var uendret i perioden 2010-2012 sammenliknet med perioden 2008-2010. Andelen foretak som introduserte nye eller vesentlig forbedrede produkter (varer eller tjenester) eller prosesser gikk ned fra 23 til 21 prosent, mens andelen som rapporterte om henholdsvis markeds- og organisasjonsinnovasjon begge økte. 21 prosent av foretakene introduserte organisasjonsmessige innovasjoner, mens 22 prosent introduserte markedsinnovasjoner. Isolert sett er nedgangen i andelen foretak med produkt- eller prosessinnovasjon innenfor usikkerhetsmarginen, men tallene viderefører

Tabell 3.13. **Realkapitalbeholdning etter art. Faste 2011-priser. Milliarder kroner**

	1991	2000	2005	2012	2013
Bygg og anlegg	3 677	4 256	4 741	5 669	5 801
Oljeboring, oljeleting, olje- og gasrørledning	308	435	488	645	685
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	401	504	450	557	595
Skip og båter	174	165	157	210	222
Transportmidler	84	94	87	110	113
Maskiner og utstyr	278	352	438	537	544
I alt	4925	5 797	6 355	7 729	7 960

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.13. FoU-utgifter fordelt etter sektor. 2012. Millioner kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

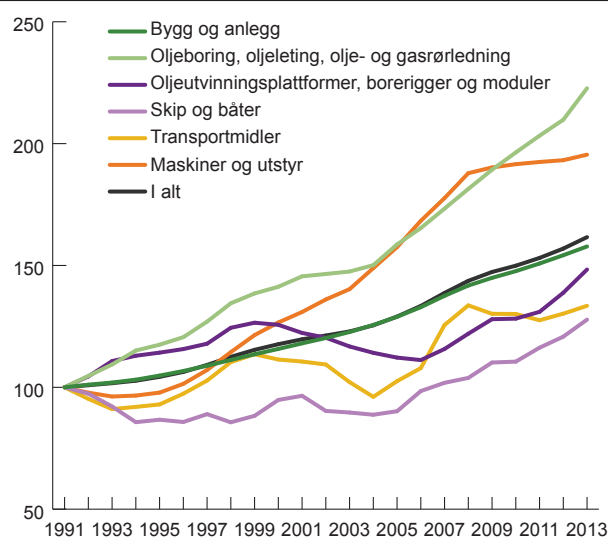
den synkende trenden man kan se av de to foregående undersøkelsene. Andelen foretak som introduserte nye varer falt fra 14 til 12 prosent. Det tilsvarende fallet for nye tjenester var fra 7 til 6 prosent. Andelen foretak som introduserte nye prosesser ble redusert fra 13 til 11 prosent.

3.3. Realkapital og realavkastning

Målt i faste priser økte beholdningen av samlet realkapital i norske næringer, inklusive offentlig forvaltning, med 62 prosent i løpet av perioden 1991-2013, jf. tabell 3.13. Mer enn 2/3 av denne økningen har kommet etter 2000. Figur 3.14 viser hvor raskt kapitalbeholdningene, målt i faste priser, av ulike typer har blitt bygget opp etter 1991 i forhold til beholdningene i 1991. Den årlige tilveksten i beholdningen av en realkapitalart er lik de akkumulerte bruttoinvesteringene i samme art, fratrukket kapitalslit, mellom de to tidspunktene kapitalbeholdningen er målt på. Målt i faste priser var beholdningene av realkapital knyttet til oljeboring, -leting og rørledninger ved utgangen av 2013 mer enn doblet i forhold til beholdningen i 1991, mens beholdningen av maskiner og utstyr lå 96 prosent over 1991-nivået. Bygninger og anlegg er den klart største kapitalarten, gitt grupperingen i tabell 3.13. Dette omfatter også veier, skinnelegemer og annen infrastruktur som er et resultat av politiske beslutninger. Verdien av tomter utover grunnarbeider er ikke regnet med i verdsettingen av bygninger og anlegg.

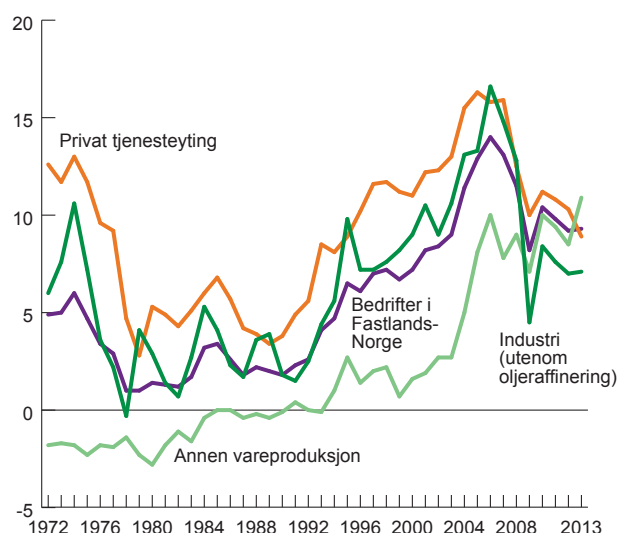
Avkastningen av investeringer i realkapital måles ved forholdet mellom driftsresultat (eksklusive kapitalslit og anslått lønn til selvstendig næringsdrivende) og verdien av kapitalbeholdningen. Denne raten kan sammenlignes med en realrente. For Fastlands-Norge økte denne avkastningsraten fra snaut 2 prosent i 1990 til 14 prosent i 2006, se figur 3.15. Oppgangen kom etter at avkastningen hadde falt i siste halvdel av 1970-tallet og endret seg relativt lite på 80-tallet. Etter 2006 falt avkastningen markert, blant annet som følge av finanskrisen. I de tre siste årene har den imidlertid variert lite rundt knapt 10 prosent.

Figur 3.14. Realkapitalbeholdning etter art. Faste 2011-priser. Indekser. 1991=100



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.15. Kapitalavkastning. Driftsresultat i forhold til verdi av realkapital. Prosent



Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Kapitalavkastningen varierer tradisjonelt betydelig mellom næringer. I alle de år som vises i figur 3.15, har den vært klart høyere i privat tjenesteyting og industri enn i gruppen *Annen vareproduksjon* hvor man finner primærnæringer, bygge- og anleggsnæringen og kraftproduksjon. Den kraftige økningen i kapitalavkastning i Fastlands-Norge mellom 1990 og 2006 er imidlertid en hovedtendens som gjelder alle disse tre næringsgruppene. Avkastningen i industri og privat tjenesteyting falt fra 2006 til 2009, men har deretter variert rundt henholdsvis 7 prosent og 10 prosent fra 2010.

Økningen i kapitalavkastning har sannsynligvis flere viktige årsaker. Skattereformen i 1992 kan ha lykkes i sin intensjon om å skjerpe kravene til avkastning før skatt for at investeringene skulle bli lønnsomme etter skatt. For det andre bidro trolig dereguleringen

av kraftsektoren og andre næringer, til mer rasjonelle investeringer og økt avkastning. For det tredje har globaliseringen åpnet for flere investeringsprosjekter med høy lønnsomhet i andre land, og det har trolig bidratt til å skjerpe kravene til kapitalavkastning i Norge. For det fjerde har vridninger i næringsstruktur bidratt til å øke gjennomsnittsavkastningen i Fastlands-Norge. Spesielt har privat tjenesteyting, med relativt høy kapitalavkastning, økt sin andel av Fastlands-Norges kapitalbeholdning, mens det motsatte har skjedd for primærnæringene hvor kapitalavkastningen har vært relativt lav. For det femte er det mulig at driftsresultatene i norske næringer i økende grad inneholder finansinntekter fra datterselskaper i utlandet. Det er i så fall en målefeil; avkastning fra direkte investeringer i utlandet skal i prinsippet føres som finansinntekter som ikke skal inngå i driftsresultatet for næringsvirksomhet på norsk territorium. Realrenten på alternative finansielle investeringer har ikke vist samme vekst som avkastningsraten, og fremstår derfor ikke som en årsak til økningen i kapitalavkastningen.